

КОРАН¹: НАЙДАВНІШІ СУРИ ("ЕСХАТОЛОГІЧНІ")

*Переклад з арабської
та коментарі
В.С. Рибалкіна*

Відомо, що розподіл Корану за сурами хронологічно цілковито довільний. Тому західні дослідники (Г. Вайль, А. Шпренгер, Т. Ньольдеке та ін.) намагалися встановити точну часову послідовність виголошення тексту Святого Письма мусульман. Хронологічної послідовності сур Корану дотримувався й А.Ю. Кримський. Услід за Т. Ньольдеке (1836–1930) він поділяв їх на мекканські та мединські. До першого мекканського періоду (так званих "есхатологічних") належить 48 сур, другого – "рахманського" і третього – "пророчого" – по 21. Найпізніших мединських сур нараховується 24; дрібнішого поділу вони не мають.

Як ісламознавець Кримський сформувався досить рано і дисертацію захистив саме з історії мусульманства. Розуміння багатьох аспектів ісламу без наукового осмислення коранічного тексту для Кримського було немислимим. Існуючі на той час російські переклади А. Казем-бека (1802–1870) та Г. Саблукова (1804–1880) молодого дослідника не задовольняли. Виходячи з цього та з прагнення надати студентам Лазаревського інституту більш адекватний російський текст Корану, Кримський надрукував власний переклад 28 найдавніших сур першого мекканського періоду (із загального їхнього числа 48). Він першим із російських арабістів заклав підвалини наукової кораністики, яка на зламі XIX–XX століть вже сформувалася на Заході як самостійна наукова дисципліна зі своїм методологічним інструментарієм. Його основу склали автохтонна коранічна екзегетика та накопичений досвід перекладів Святого Письма мусульман європейськими мовами: "Я більше зупинявся на дрібних частковостях окремих сур, намагаючись шляхом розширеного російського перекладу скомбінувати старі мусульманські тлумачення з новоєвропейським науковим аналізом" [Крымский. Суры старейшего периода, 230].

Ні Саблуков (переклад 1878), ні його менш вдалий попередник А. Казем-бек (переклад 1859) фактично не підійшли до власних перекладацьких експериментів у широкому контексті кораністики. Саме ці обтавини й бентежили Кримського. Тому в його, безумовно, блискучому перекладі ми зустрічасмо цінні коментарі, базовані на працях авторитетних мусульманських екзегетів – Замахшарі, Суйути, Байдаві та ін. Активно вчений звертається і до досліджень та перекладів таких класиків європейської арабістики, як Шпренгер, Хеннінг, Сель, Мараччі, Ньольдеке.

Такий підхід дозволив Кримському уникнути перекладацьких прорахунків не тільки своїх попередників, а навіть і наступників. З цієї причини віддавав перевагу російській версії тексту Корану саме в потрактуванні Кримського Л. Толстой. Його, поза сумнівом, привабили міцні наукові засади цього, хоча й неповного, перекладу.

Кримський так і не закінчив свого перекладу, через те що пізніші пасажі Корану йому були менш цікавими: "...серед усіх скільки-небудь відомих староарабських творів я не знаю жодного, в якому виявилось би так багато несмаку й так мало оригінальності і який був би таким розтягнутим і нудним, як Коран" [Крымский 2003, 182–183]. Шкода, бо, якби праця була завершена, вона, поза сумнівом, не поступилася б авторитетом більш пізньому перекладу Крачковського (1963).

Нижче пропонуємо наш власний український переклад 28 хронологічно найдавніших сур Корану в тій самій послідовності, як їх подано в російському перекладі А.Ю. Кримського 1902 року. У примітках і коментарях максимально використані зауваги вченого: вони виділяються курсивом з аббревіатурою *А.Кр.* Решта коментарів – наші.

СУРА ХСVІ. КРОВ'ЯНИЙ ЗГУСТОК

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Читай!² Во ім'я Господа твого, Який сотворив,
2. сотворив людину із кров'яного згустку.
3. Читай! Бо Господь твій Найщедріший
4. навчив очеретяним пером,
5. навчив людину того, чого вона не знала³.
6. Та де там! Людина⁴ ще й чинить наругу,
7. як тільки відчує, що розбагатіла.
8. Однак на неї ще чекає повернення до Господа твого!
9. Чи думав ти про того, хто перешкоджав
10. рабові [Божому] молитися Нам?
11. Чи подумав ти, а якщо він був на праведному шляху
12. і закликав до благочестя?
13. Хіба ти не бачив, як він мав істину за брехню і відвернувся [від справжньої віри]?
14. Невже він не знав, що Аллах бачить [усе]?
15. Та де там! Якщо він не схаменеться, Ми неодмінно схопимо його за чуба⁵,
16. за брехливого, грішного чуба!
17. Тож нехай він зове своїх спільників.
18. А ми покличемо своє [небесне] воїнство!
19. Та де там! Не слухай його, а впади долілиць і наближся [до Нью-го].

СУРА LXXIV. ЗАКУТАНИЙ [У ПЛАЩ]⁶

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. О ти, закутаний!
2. Встань, іди й перестерігай [людей]!
3. Господа свого возвелич!
4. Одяг свій почисть,
5. нечисті [ідолів] цурайся!
6. Не роби блага, аби дістати більше⁷.
7. Задля Господа твого терпи!
8. Бо коли засурмлять у сурму,
9. то той день буде Днем важким,
10. для невірних нелегким!
11. Залиш мене віч-на-віч з тим, кого я сотворив⁸.
12. Кому дарував великі статки
13. і синів, що живуть поруч із ним⁹.
14. Кому я все [в житті] полагодив.
15. А він жадібно хоче, щоб я ще й додав.
16. Нізачо! Бо ж він уперто заперечує Наші віщі знаки!
17. Я вражу його важкою карою¹⁰.
18. Він усе обміркував і розрахував¹¹.
19. А щоб його вбило! - як він усе розрахував!
20. Щоб його іще раз убило! - як він усе розрахував!
21. Потому глянув,
22. далі нахмурився й насупився.
23. Потім відвернувся й задер носа.
24. І мовив: "Це не що інше, як завчене чаклунство,
25. це не що інше, як людські слова!"
26. Я спалю його пекельним вогнем!
27. А чи знаєш ти, що таке пекельний вогонь?
28. Він не щадить і не лишає живим.
29. Він спопеляє людей!
30. Над ним - дев'ятнадцять [ангелів]¹².
31. Стражами вогню Ми поставили тільки ангелів і зробили їхне число таким, аби воно стало спокусою для невірних, щоб ще раз переконалися [в істинності Корану] ті, кому було дано (Святе) Письмо¹³, а віруючі зміцнили свою віру і щоб не сумнівалися ті, кому даровано (Святе)

Письмо, та віруючі, [що число ангелів дійсно дев'ятнадцять], і для того, щоб ті, чії серця вразила хвороба, та невірні питали: "Що Аллах хоче [сказати] цією притчею?" Отак Аллах збиває на манівці кого захоче, а кого захоче - веде праведним шляхом. Ніхто не знає воїнства Господа твого, опріч Нього самого. Оце ж - тільки Пересторога для людей.

32. Та ні! Клянуся місяцем!
33. І ніччю, коли вона відступає.
34. І світанком, коли він засяє.
35. [Пекло] - то одна з найбільших [кар]!
36. Пересторога для людства -
37. для тих із вас, хто хоче йти вперед [праведним шляхом] чи назад.
38. Кожна людина - заручник того, що вона вчинила,
39. окрім тих, хто стоятиме праворуч.
40. У райських куцах питатимуть одні одних
41. про грішників:
42. "Що привело вас до пекельного Вогню?"
43. Ті відкажуть: "Ми не були серед тих, хто молився,
44. ми не нагодували злидаря,
45. ми грузли в словоблудді з суєсловами,
46. вважаючи оманю день Страшного Суду,
47. допоки не прийшла до нас достеменна істина!"
48. Не допоможе їм заступництво жодних заступників!
49. Що ж сталося з ними, що вони не слухають Перестороги,
50. немов налякані віслюки,
51. що тікають від грізного лева?
52. Однак кожен із них хоче, щоб йому дали розгорнуті сувої.
53. Куди там! Вони не бояться прийдешнього життя!
54. Авжеж, це - Пересторога,
55. і той, хто захоче, згадає її.
56. Але вони не згадують, допоки не захоче Аллах. Він - Господь, гідний страху, і Той, хто дарує прощення!

СУРА СХІ. ПАЛЬМОВІ ВОЛОКНА

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Нехай відсохнуть обидві руки Абу Лягаба¹⁴ і сам він нехай пропадає!
2. Не врятує його ані багатство, ані те, що надбав¹⁵.
3. Смажитися йому в пекельному вогні,
4. а жоні його підносити дрова,
5. з мотузом на шиї з пальмових волокон.

СУРА СVІ. КУРЕЙШИТИ

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Задля єднання курейшитів,
2. заради їхнього єднання для мандрів взимку та влітку!
3. Нехай же вони поклоняються Господові цього Дому¹⁶,
4. Який годував їх, рятуючи від голоду, та захистив їх від страху¹⁷.

СУРА СVІІІ. ДОСТАТОК

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Ми подарували тобі достаток!
2. Тож молися Господові своєму і принеси йому пожертву!
3. А той, хто обмовляє тебе, сам залишиться бездітним¹⁸.

СУРА СІV. ОГУДНИК¹⁹

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Горе всякому огудникові-наклепникові!
2. Котрий гребе добро й перераховує його.
3. Він гадає, що багатство зробить його вічним.
4. Та ба! Його пошпурять у пекельну піч!

5. Як розтлумачити тобі, що таке пекельна піч?
6. Це всеспопеляючий вогонь Аллаха,
7. який палить серця.
8. Він огортає їх з усіх боків
9. високими колонами²⁰.

СУРА СVII. ПОДАЯННЯ²¹

В ім'я Аллаха, Всемилоствого, Всемилосердного!

1. Чи думав ти про того, хто справжню віру вважає оманю?
2. Це – той, хто проганяє сироту
3. і не хоче нагодувати жебрака.
4. Горе тим молільникам,
5. хто недбалий у своїх молитвах,
6. хто лицемірить
7. і відмовляє в подаянні²².

СУРА СII. ПРИСТРАСТЬ ДО НАЖИВИ

В ім'я Аллаха, Всемилоствого, Всемилосердного!

1. Пристрасть до наживи охоплює вас,
2. допоки ви не ступите в могили.
3. Та ба! Ви ще узнаете!
4. Авжеж! Ви ще узнаете!
5. Аякже! Якби ж то у вас широко відкрилися очі,
6. ви неодмінно побачили б [пекельне] вогнище!
7. Достоту побачите його на власні очі!
8. В той день вас обов'язково запитають про [земні] блага.

СУРА СV. СЛОН

В ім'я Аллаха, Всемилоствого, Всемилосердного!

1. Хіба ти не бачив, як вчинив Господь твій із людьми слона?²³
2. Хіба не прирік Він їхні хитрощі на невдачу?
3. Він наслав проти них птахів зтраями²⁴.
4. Вони жбурляли в них каменюками з обпеченої глини.
5. І Він потрошив їх, перетворивши на витоптану ниву.

СУРА ХСII. НІЧ

В ім'я Аллаха, Всемилоствого, Всемилосердного!

1. Клянуся ніччю, коли вона покриває мороком,
2. клянуся днем, коли він осяває світлом,
3. і Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, –
4. ваші прагнення різні.
5. А щодо того, хто роздавав, був богобоязливим
6. і визнавав найкраще²⁵,
7. Ми зробимо легшою дорогу до щастя.
8. А тому ж, хто був скупим, прагнув багатства
9. і вважав найкраще брехнею,
10. Ми зробимо легшою дорогу до мук і страждань.
11. І не допоможе йому багатство, коли він [туди] потрапить.
12. Достоту, Нам належить вести праведним шляхом.
13. Нам належить життя прийдешне й теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від палаючого Вогню.
15. Горітиме в ньому тільки найнечестивіший,
16. який вважав за брехню [Наші віщі знаки] і відвернувся [від них].
17. Праведник же уникне цього Вогню –
18. той, хто жертвує своє майно, очищаючись.
19. [Аллах] нагороджує своїми благами тільки того,
20. хто палко прагне до Всевишнього Господа свого.
21. І він неодмінно буде задоволений.

СУРА ХС. МІСТО

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Палко присягаюся цим містом²⁶!
2. Тобі ж, [Пророче], усе дозволено²⁷ в ньому.
3. Клянуся прабатьком²⁸ і тим, кого він породив.
4. Ми сотворили людину, щоб вона була в турботі²⁹.
5. Невже вона вважає, що ніхто її не подолає?
6. Чоловік³⁰ [хвалькувато] каже: "Я розтринькав величезне багатство!"³¹
7. Невже він вважає, що ніхто не бачив, [як було насправді]?
8. Хіба Ми не дали йому двоє очей,
9. язик і губи
10. і не спрямували його до Двох висот?³²
11. Але він не кинувся долати круту стежину.
12. А чи знаєш ти, що таке крута стежина?
13. Це - звільнення раба
14. або нагодувати в голодний день
15. сироту-родича
16. чи вбогого злидаря.
17. Далі він мусить бути з-поміж тих, хто увірував, закликав до терпіння й милосердя.
18. Такі стануть праворуч.
19. А ті, хто не вірить в наші віщі знаки, стануть ліворуч.
20. І над ними зімкнеться охоплюючий вогонь.

СУРА ХСІV. РОЗКРИТТЯ³³

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Хіба не розкрили Ми тобі твою душу?³⁴
2. І чи не зняли з тебе твій тягар,
3. який обтяжував твою спину?
4. І чи не примножили Ми твою добру славу?
5. Достеменно, після труднощів настає полегшення.
6. Воістину, за труднощами - полегшення.
7. А коли закінчиш свою проповідь, трудися
8. і палко прагни Господа твого!

СУРА ХСІІІ. РАНОК³⁵

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Клянуся ранком
2. і ніччю, коли густішає морок.
3. Господь твій не покинув тебе і не возненавидів.
4. А прийдешне життя краще, ніж нинішнє.
5. Господь твій неодмінно обдарує тебе, і ти будеш задоволений.
6. Хіба не знайшов Він тебе сиротою і не дав притулку?
7. Хіба не знайшов Він тебе заблуканим і не спрямував на праведний шлях?
8. Хіба не знайшов Він тебе злидарем і не збагатив?
9. Тож і ти: сироту не скривдь!
10. Тож і жебрака теж не проганяй!
11. І про милість Господа твого сповіщай!

СУРА ХСVІІ. ПРИРЕЧЕННЯ³⁶

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Ми зіслали тобі його³⁷ в Ніч Приречення.
2. А чи знаєш ти, що таке Ніч Приречення?
3. Ніч Приречення краща від тисячі місяців!
4. Цієї ночі ангели та Дух Святий сходять з призову Господа свого для всякого [Його] повеління.
5. Вона - мир до вранішньої зорі!

СУРА ЛXXXVI. ЗІРНИЦЯ³⁸

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Клянуся небом і зірницею!
2. А чи знаєш ти, що таке зірниця?
3. Зоря, що пронизує [морок]!
4. Над всякою душею є охоронець!
5. Тож нехай подивиться людина³⁹, з чого вона сотворена.
6. Сотворена з рідини, яка виливається.
7. Витікає з-поміж [чоловічих] стегон та [жіночих] грудних кісток [при плотських утіхах].
8. Достеменно, Він може повернути людину до Себе⁴⁰
9. в той день, коли таємниці розкриються,
10. отоді й не буде в неї ані сили, ані споборника.
11. Клянуся небом, що повертає [вологу на землю],
12. клянуся землею, що розкривається [для росту рослин].
13. Це - дійсно Слово, що розрізняє [істину від неправди],
14. воно зовсім не жарт!
15. Вони⁴¹ плетуть інтриги,
16. та і я вправно хитрую.
17. Отож полиш невірних ненадовго, не квапся [з покарою]!

СУРА ХСІ. СОНЦЕ⁴²

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Клянуся сонцем та його вранішнім світлом,
2. клянуся місяцем, що йде слідом за ним,
3. клянуся днем, що осяває [землю],
4. клянуся ніччю, що її покриває [морок],
5. клянуся небом і Тим, хто спорудив його,
6. клянуся землею та Тим, хто розпростер її,
7. клянуся душею та Тим, хто урівняв її,
8. вселивши в неї розпусту й благочестя!
9. Блажений той, хто очистив її.
10. Зазнав збитку той, хто затаїв її.
11. Самудяни несправедливо звинуватили його⁴³ у брехні.
12. І коли зголосився⁴⁴ найнечестивіший із них⁴⁵,
13. тоді сказав їм посланець Аллаха: "[Оберігайте] Аллахову верблю-дицю та її питво!"
14. Але вони оббрехали його і підрізали їй сухожилки. Тоді за гріхи їхні Господь і знищив їх геть усіх,
15. не лякаючись наслідків.

СУРА ЛXXX. НАСУПИВСЯ⁴⁶

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Він накупився й відвернувся.
2. Бо до нього підійшов сліпець.
3. А звідки тобі знати: може, він би очистився
4. або згадав би Пересторогу і вона пішла б йому на користь?
5. До того ж, хто розбагатів,
6. ти запопадливий,
7. і що тобі до того, що він не очиститься?
8. Тим же, хто приходить до тебе широко,
9. страхаючись [Аллаха],
10. ти нехтуєш.
11. Але ж ні! Бо це - Пересторога,
12. і хто захоче, пам'ятатиме її
13. в поштивих сувоях,
14. піднесених, пречистих,
15. в [написаних] руках писарів
16. шляхетних і праведних.
17. Убити б людину, яка ж вона невірна!

18. Із чого тільки Він сотворив її таку?
19. Із краплі! Сотворив її і надав їй правильної подоби.
20. Далі полегшив їй дорогу.
21. Потому умертвив і поховав її.
22. А потім, якщо захоче, воскресить її.
23. Та куди там! Вона не робить того, що Він повелів їй!
24. Отож нехай гляне людина на їжу свою!
25. Ми щедро пролили воду.
26. Потім розсікли землю тріщинами
27. і виростили на ній злаки,
28. виноград і конюшину,
29. оливки і фінікові пальми,
30. густі сади,
31. фрукти і трави
32. на користь вам і вашій худобі.
33. А коли пролунає громоподібний глас -
34. того дня, коли чоловік кине́ться навтікача від свого брата,
35. матері і батька,
36. від жони своєї і дітей,
37. отоді кожен матиме вдосталь клопоту.
38. У той день одні обличчя будуть сяючими,
39. усміхненими, радісними.
40. І будуть того дня обличчя інші, покриті порохом -
41. сяде на них пилюка!
42. Отакими будуть невірні та лиходії!

СУРА LXVIII. ПЕРО⁴⁷

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Нун⁴⁸ Клянуся очеретяним пером та тим, що ним пишуть!
2. Ти по милості Господа свого зовсім не божевільний.
3. І на тебе точно чекає щедра винагорода.
4. Ти дійсно маєш вельми добру вдачу.
5. Тож і ти, і вони неодмінно побачать,
6. хто з вас насправді несповна розуму.
7. Господь твій краще знає, хто збочив з його стезі, Він краще знає,
про тих, хто йде прямим шляхом.
8. Тож не корися тим, хто звинувачує тебе у брехні.
9. Вони хотіли б, щоб ти був податливим, то й самі поступилися б.
10. Та не слухай ти всякого розтринькувача клятв,
11. ані хулителя, що швендяє з плітками,
12. ані душителя добра, грішного супостата,
13. безжального та ще й таврованого⁴⁹.
14. Дарма що він має статки і синів.
15. Коли йому читаються наші аяти, він каже: "Це ж казочки
пращурів!"
16. Ми затавруємо його носяру⁵⁰.
17. Ми випробували їх так само, як і власників саду, коли ті запри-
сяглися, що неодмінно зберуть урожай зранку,
18. не додавши "якщо цього забажає Аллах"⁵¹,
19. тож спіткало їх лихо від Господа твого, коли вони спали.
20. А спозарання в саду було позривано всі плоди.
21. І закликали вони один одного:
22. "Ходімо ж, раз ми вже вирішили зібрати врожай!"
23. І вони пішли, тихо перемовляючись поміж собою:
24. "Не пустимо сьогодні до саду жодного злидаря!"
25. І пішли вони рано-вранці, з наміром нікого не пускати.
26. А побачивши [спустошений сад], вони проказали: "Ми дійсно за-
блудилися!"
27. Ще б пак! Пропав наш урожай!"
28. І мовив тоді найрозсудливіший із них: "А хіба не говорив я вам,

щоб ви воздавали хвалу Аллахові?!"

29. Вони відказали: "Слава Господу нашому! Ми дійсно були кривдниками!"

30. І почали дорікати один одному:

31. "Горе нам! Ми насправді чинили наругу!"

32. Може, Господь наш дасть нам взамін цього саду ще кращий! Ми ж бо благаємо Господа нашого!"

33. Такою була їм покара. А кара в майбутньому житті буде ще більша, якби вони тільки знали!

34. На благочестивих у Господа їхнього чекатимуть сади блаженства.

35. Невже Ми вчинимо з правовірними⁵² так само, як з грішниками?

36. Що з вами? Як же ви так судите?

37. Чи ви маєте (Святе) Письмо, в якому ви вчитуєте?!

38. Мовляв, у ньому для вас є все, що ви самі собі виберете.

39. Чи ви маєте клятви над Нами, які будуть дійсними до Дня воскресіння, що вам буде [даровано] все, що ви самі собі надумаете!

40. Запитай їх, [Мухаммаде]: хто з них може засвідчити⁵³.

41. Чи, може, вони мають спільників?⁵⁴ Тож нехай вони [зараз же] приведуть своїх спільників, якщо вони кажуть правду.

42. Бо в той день, коли оголяться гомілки⁵⁵ і їх призовуть упасти долілиць [перед Аллахом]⁵⁶, вони не зможуть зробити цього⁵⁷.

43. Вони потуплять очі, і їх оточить зневага, адже їх вже кликали поклонитися, коли вони були здоровими⁵⁸.

44. Тож залиш мене з тими, хто вважає брехнею цю оповідь. Ми поволі доведемо їх до загибелі так, що вони й не збагнуть.

45. Я відкладу їм покару, проте мій хитрий задум нездоланний.

46. Чи хіба ти просиш у них плати, так вони будуть переобтяжені боргами?

47. Чи, може, в них є Потаємне⁵⁹ і вони [самі] записують?⁶⁰

48. Тож зачекай вироку Господа твого і не будь як той, хто, потрапивши в черево великої рибини, закликав [Аллаха], притгнічений горем⁶¹.

49. Якби не приспіла милість Господа, то було б його ганебно викинуто на пустельному березі.

50. Але Господь обрав його і зробив одним із праведників.

51. І хоча ті, хто не увірував, почувши Пересторогу⁶², ладні збити тебе з ніг своїми поглядами і словами: "Він точно не сповна розуму!" -

52. вона усе ж - не що інше, як нагадування для Всесвіту.

СУРА LXXXVII. ВСЕВИШНІЙ

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1⁶³. Прослав ім'я Господа свого Всевишнього,

2. Який створив усе суще і зробив його досконалим⁶⁴, -

3. Який усе визначив наперед і скерував

4. І Який, виростивши пасовисько,

5. потім обертає його на темно-сіру посух.

6. Ми накажемо тобі читати [Коран], і ти [нічого] не забудеш,

7. окрім того, що Аллах захоче сам. Адже Він знає явне і приховане.

8. Ми полегшимо тобі шлях до найлегшого⁶⁵.

9. Тож нагадуй їм, якщо пересторога буде корисною.

10. Той, хто боїться Аллаха, послухає.

11. А той грішник,

12. який горітиме у найбільшому Вогні, цуратиметься.

13. Він не помре в ньому, але й не житиме.

14. Блаженний той, хто очистився,

15. згадавши ім'я Господа свого та помолившись.

16. Але ж вас вабить життя на цім світі.

17. Хоча життя прийдешнє краще і довше!

18. Так достеменно [написано] в прадавніх сувоях,

19. у сувоях Ібрагіма та Муси!

СУРА ХСV. СМОКВА

В ім'я Аллаха, Всемилостивого, Всемилосердного.

1. Клянуся Горою Смокви⁶⁶ та Оливковою Горою!⁶⁷
2. Клянуся горою Сінай!⁶⁸
3. І цим надійним містом [Меккою]!⁶⁹
4. Ми сотворили людину в найкращій подобі,
5. а потому знову зведемо її до найнижчого [стану]⁷⁰.
6. Окрім тих, хто увірував та чинив добрі справи, - буде їм безмежна винагорода⁷¹.
7. Що ж після цього примушує людей вважати, що ти брешеш про відплату⁷²?
8. Невже Аллах не найправедніший із суддів?!

СУРА СІІІ. НАДВЕЧІР'Я

В ім'я Аллаха, Всемилостивого, Всемилосердного!

1. Клянуся надвечір'ям!⁷³
2. Достеменно, людина у збитку⁷⁴,
3. окрім тих, хто увірував, творив добрі справи, заповідав один одному істину й напучував один одного до терпіння.

СУРА ІХХХV. СУЗІР'Я

В ім'я Аллаха, Всемилостивого, Всемилосердного!

1. Клянуся небом із сузір'ями,
2. клянусь обіцяним днем [Страшного Суду],
3. клянусь свідком [про це] і тим, про що він свідчить⁷⁵.
4. Погибель⁷⁶ копачам рову,
5. розпалювачам палаючого вогню,
6. ось вони сіли над ним⁷⁷
7. і на власні очі бачать, що вони витворюють з віруючими.
8. Вони мстили їм тільки за те, що ті увірували у Всемогутнього, Преславного Аллаха,
9. Властителя небес і землі. Та Аллах - Свідок усього сущого!
10. На тих же, хто мучив праведників і праведниць і не покався, - чекає покара в геєні вогненній, буде їм кара Полум'ям!
11. На тих же, хто увірував в Аллаха і творив благі справи, чекають райські сади, під якими течуть ручаї. Це і є велике щастя!
12. Кара⁷⁸ Господа твого дійсно нешадна!
13. Адже спочатку Він [сотворює], а потім повертає [в небуття].
14. Він - Усепрощаючий, Той, хто міцно любить.
15. Він - Преславний Властитель Трону,
16. Вершитель чого захоче.
17. Чи дійшла до тебе оповідь про воїнство,
18. про фараона⁷⁹ й самудян?⁸⁰
19. Та ті, хто не вірує, вважають [її] брехнею.
20. Однак Аллах Усюдисущий, обступає їх ззаду.
21. А це Преславний Коран.
22. У скрижалі⁸¹, яку зберігають [на небесах у Бога]⁸².

СУРА ІХХІІІ. ЗАГОРНЕНИЙ⁸³

В ім'я Аллаха, Всемилостивого, Всемилосердного!

1. О ти, загорнений [в одіж]!
2. Простій всю ніч, чи дещо менше -
3. півночі, або й іще менше.
4. Чи трохи більше. І чітко, не кваплячись, читай Коран!
5. Бо Ми зішлемо тобі вагоме слово.
6. Вставання вночі⁸⁴ сильніше враженням і пряміше словом.
7. Бо вдень у тебе довгі клопоти.
8. Тож згадуй ім'я Господа твого і повністю посвяти себе Йому.
9. Господь Сходу і Заходу - немає жодного іншого божества, окрім Нього, - тож візьми Його собі за оборонця⁸⁵.

10. Терпи те, що вони⁸⁶ говорять, і як слід цурайся їх.
11. Облиш мене з тими, хто звинувачує тебе у брехні, користуючись [Моєю] милістю, залиш їх на деякий час.
12. Адже у нас є кайдани і Вогонь,
13. є їжа, що стає поперек горла⁸⁷, є інша болісна кара.
14. В той день, коли задрижать земля і гори і стануть гори купами піску.
15. А Ми ж відправляли до вас посланця, аби він був свідком проти вас, так само як відправляли посланця⁸⁸ до фараона.
16. Фараон ослухався посланця, і Ми покарали його лютою карою.
17. Тож як ви врятуєтесь, будучи невірними, від того дня, що зробить дітей сивими?
18. Того дня, коли небо розколеться і Його приречення справдяться?
19. Це - Пересторога, тож той, хто захоче, стане на шлях до Господа свого!
20. Господь твій знає, що ти вистояєш [на молитві] менше двох третин ночі, половину її і третину, і так само - декотрі з тих, хто з тобою. Аллах же розмірює ніч і день, і Він знає, що ви не зможете розрахувати того, а тому Він пожалів вас. Отже, читайте [ночами] з Корану лише те, що вам легко⁸⁹. Адже Він знає, що дехто з вас занедужає, інші подадуться у мандри в пошуках Аллахових щедрот, а ще інші воюватимуть за віру. Тож читайте з нього лише те, що вам легко, вистояйте [щоденну п'ятикратну] молитву⁹⁰, жертвуйте закят⁹¹ та давайте Аллахові добру позику⁹². А благо, яке ви припасете для себе, знайдете в Аллаха у вигляді ще кращої і щедрішої винагороди. Тож просіть прощення в Аллаха, бо Він Усепрощаючий, Всемилосердний!

СУРА СІ. СТРАШНЕ ЛИХО⁹³

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Страшне Лихо.
2. Що таке страшне Лихо?
3. Чи знаєш ти, що таке страшне Лихо?
4. Того дня люди будуть немов розвіяні метелики,
5. а гори будуть неначе розпушена вовна...
6. І чиї терези переважать⁹⁴,
7. на того чекатиме блаженне життя,
8. а чиї терези будуть легкими,
9. того обійме Провалля⁹⁵.
10. А чи знаєш ти, що воно⁹⁶ таке?
11. Пекельний Вогонь⁹⁷.

СУРА ХСІХ. ЗЕМЛЕТРУС

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Коли земля задрижить від жахливого⁹⁸ струсу
2. і вивертне свої ноші⁹⁹
3. і запитає людина: "Що з нею?"
4. В той день земля сповістить свої вісті,
5. тому що Господь твій надихне її.
6. В той день люди вийдуть із землі юрбами, аби їм показали їхні вчинки.
7. І хто вчинив добра на крихту, побачить те,
8. і хто вчинив зла на крихту, [теж] побачить його!

СУРА ІХХХІІ. РОЗКОЛОВАННЯ

В ім'я Аллаха Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Коли небо розчахнеться,
2. коли зорі розсипляться,
3. коли моря переповняться,
4. коли домовини перевернуться,

5. тоді кожна людина визнає, що вона встигла зробити, а що відклала.

6. Людино! Що спокусило тебе обуритися проти Господа твого Великодушного,

7. Який сотворив тебе, зробив досконалим, ладним,

8. надавши тобі такої подоби, якої Сам захотів?!

9. Та де там! Вони мають Страшний Суд за обман!

10. Але ж над вами є стражі,

11. шляхетні писарі¹⁰⁰,

12. котрі знають усе, що ви чините...

13. Авжеж праведники будуть у блаженстві,

14. а нечестивці, звичайно, - у пекельному вогні,

15. де горітимуть у день Страшного Суду!

16. І нізачо вони не сховаються від нього!

17. А чи знаєш ти, що таке день Страшного Суду?!

18. А чи справді ти знаєш, що таке день Страшного Суду?!

19. В той день жодна людина не буде спроможна допомогти іншій душі, бо влада вся належатиме тоді [тільки] Аллахові!

СУРА LXXXI. ЗГОРТАННЯ

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Коли сонце загорнеться в морок

2. і зорі погаснуть,

3. коли зрушаться гори

4. і коли череваті на десятому місяці верблюдиці залишаться без догляду¹⁰¹,

5. коли зберуться дикі звірі,

6. коли моря переповняться¹⁰²,

7. коли душі з'єднаються¹⁰³,

8. коли живцем закопану [новонароджену] запитають,

9. за який гріх її вбито.¹⁰⁴

10. Коли сувої¹⁰⁵ розгорнуться,

11. коли небо буде зірване,

12. коли пекло буде розпалене,

13. коли рай буде наближено,

14. тоді кожна душа дізнається, що вона собі вготувала.

15. Та ні! Клянуся планетами,

16. які пливають, ховаючись вдень і з'являючись надвечір¹⁰⁶,

17. і ніччю, що настає,

18. і світанком, що дихає [прохолодою], -

19. це - достеменно слово шляхетного посланця,

20. сильного перед Владикою могутнього [небесного] престолу,

21. Тим, Кому скоряються, та ще й гідним довір'я.

22. А ваш побратим - не божевільний¹⁰⁷.

23. Адже він справді бачив його¹⁰⁸ на ясному обрії.

24. І не скупий²⁴ [для людей] на Потаємне.

25. А він (Коран) - не слово якогось шайтана, побитого камінням.

26. Тож куди ви йдете?!

27. Адже це - Пересторога для Всесвіту!

28. Для тих із вас, хто прагне стати на пряму стезю.

29. Але ви цього захочете тільки тоді, коли того забажає Аллах, Господь Всесвіту!

СУРА LIII. ЗОРЯ

В ім'я Аллаха, Всемилоствитого, Всемилосердного!

1. Клянуся зорею¹¹⁰, коли вона заходить.

2. Ваш побратим¹¹¹ не заблукав і не збочив з прямої стезі.

3. І говорить він не з пориву, -

4. це - не що інше, як натхненне одкровення,

5. якого навчив його міцний силою¹¹²,

6. могутній¹¹³. Ось він постав прямо [перед ним]
7. на найвищому обрії¹¹⁴,
8. потому наблизився і підійшов ближче¹¹⁵.
9. І був на віддалі двох луків¹¹⁶ або ще ближче.
10. І вселив він у свого раба те, що навів,
11. бо серце його не обмануло в тому видиві¹¹⁷.
12. Тож чи будете ви сперечатися з ним про його видіння?
13. Адже він бачив його і вдруже¹¹⁸.
14. Біля лотоса на самій межі.
15. А побіля нього – сад, що дає притулок¹¹⁹.
16. Бачив, коли це лотосове дерево було суцільно вкрите¹²⁰.
17. Його погляд не затьмарився і не загас.
18. Він справді бачив один із найбільших віщих знаків Господа свого¹²¹.
19. А чи не замислювалися ви про ал-Лат і ал-'Уззу.
20. І про іншу, третю – Манат?¹²²
21. Невже у вас [діти] чоловічої статі, а в Нього [тільки] жіночої?
22. Тоді то був би несправедливий розподіл!¹²³
23. Адже то тільки імена¹²⁴, якими їх називали ви і ваші батьки. Аллах не посилав ніякого вішого знаку¹²⁵ з ними. Вони¹²⁶ тримаються тільки своїх помислів та пристрастей своїх душ. Та до них уже прийшов дороговказ¹²⁷ від Господа їхнього.
24. Невже людині належить те, чого вона зажадає¹²⁸,
25. бо [тільки] Аллаху належить життя прийдешнє і перше!¹²⁹
26. Скільки ангелів на небесах, заступництво котрих аніскільки не допоможе, хіба що тим, кому дозволить Аллах і кого Він вподобає.
27. Ті, хто не вірує в прийдешнє життя, нарікають ангелів жіночими іменами.
28. Однак вони про те нічого, крім вигадок, не знають, а вимисли ніяк не замінять істини.
29. Тож цурайся того, хто одвертається від Нашої Перестороги і прагне тільки життя на цьому світі.
30. Така межа їхніх знань! Однак Господь твій краще знає про всякого, хто збочив з Його шляху, і краще знає про того, хто пішов праведною стежею.
31. Бо Аллахові належить усе, що на небесах і на землі, тож Він зможе розквитатися з тими, хто чинив зло, а благодійникам віддячити добром¹³⁰.
32. Тим же, хто уникав великих гріхів і мерзот, окрім незначних провин, Він простить, бо Господь твій вельми щедрий на прощення. Він знав усе про вас ще тоді, коли сотворив вас із землі, коли ви були ще зародками в лонах матерів ваших. Тож не виправдовуйтеся¹³¹: бо Він краще знає, хто богобоязливий¹³².
33. А чи задумався ти про того, хто відвернувся
34. і дав мало, ще й поскупився?¹³³
35. Чи знає він про Потаємне і тому бачить?
36. Чи відомо йому, що написано в сувоях Муси?
37. Та Ібрагіма, вірного [свої обітниці]?
38. [Адже там сказано,]¹³⁴ що душа, яка несе свій тягар, не понесе тягар іншої душі¹³⁵.
39. Що в людини буде тільки те, до чого вона сама прагнула.
40. Що прагнення її буде помічене.
41. Буде їй потім щонайповніше віддячено.
42. Що у Господа твого – кінцевий рубіж.
43. Що Він є тим, Хто примушує сміятися і плакати.
44. Що Він є тим, Хто умертвляє і оживляє.
45. Що Він сотворив подружжя – чоловіка й жінку
46. З краплини сімені, коли вона витікала.
47. Що йому належить друге сотворення¹³⁶.

47. Що Йому належить друге сотворення¹³⁶.
48. Що Він є тим, Хто дарує багатство й усолоду.
49. Що Він – Владика Сіріусу¹³⁷.
50. Що Він погубив давніх адитів
51. і самудян уцент,
52. а раніше – народ Нуха¹³⁸, бо був той люд у край неправедним і непокірним.
53. А зруйновані¹³⁹ Він повалив ницьма.
54. І спіткало їх те, що спіткало¹⁴⁰.
55. Тож у яких благодіяннях Господа твого ти ще сумніваєшся?!¹⁴¹
56. Він¹⁴² – такий самий провозвісник, як і перші провозвісники.
57. Підступає несподіване лихо¹⁴³,
58. і немає від нього спасителя, опріч Аллаха.
59. Тож хіба ви дивуетесь цій розповіді?
60. І смієтеся, а не плачете,
61. залишаючись безпечними.
62. Тож впадять долилиць перед Аллахом і поклоняться [Йому]!

ЛІТЕРАТУРА

- Goldziher Ignác. Muhammedanische Studien. Halle, 1889–1890, 2 Bde.*
- Schpenger A. Das Leben und die Lehre des Mohammad. Berlin, 1861–1865. 3 Bde.*
- The Qur’ān.** Arabic text with corresponding English meanings. Abulqasim Publishing House (Al-Muntada Alislami), 1997.
- Гиргас В.Ф. Арабско-русский словарь к Корану и хадисам. Москва – Санкт-Петербург, 2006.*
- Джалалейн – Jalal al-Din al-Mahalli, Jalal al-Din al-Suyuti. Tafsir Al-Jalalayn (تفسير الجلالين) // <http://www.maktabah.org/quran/tafsir/190-tafsir-al-jalalayn-arabic.html>*
- Ібн Кясір – Ibn Kaṣīr, ‘Imād ad-Dīn ‘Ismā‘īl ‘bn ‘Umar al-Qurayṣī aṣ-Ṣāfi‘ī. Tafsīr al-Qur’ān al-‘azīm / Haqqāqahu wa-harraḡa nusūṣahu wa-dabatahu Hassān al-Ġibālī. Ar-Riyād: Bayt al-‘Afkār ad-duwālīya li-p-naṣr wa-t-tawzī‘, 1420/1999.*
- Коран** / Пер. с араб. и коммент. Д.Н. Богуславского. Стамбул, 2001.
- Коран** / Пер. с араб. и коммент. И.Ю. Крачковского. Москва, 1986.
- Коран** / Пер. смыслов и коммент. Э.Р. Кулиева. Москва, 2006.
- Коран** / Смысловой пер. профессора Б.Я. Шидфар. Москва, 2004.
- Коран.** Дослідження, переклад (фрагмент), коментарі В.С. Рибалкіна. Київ, 2002.
- Крымский А. Суры старейшего периода** (перевод с объяснениями). Лекции по Корану, читанные в 1905 году. Приложение к “Истории мусульманства”.
- Крымский А.Е. История мусульманства. Изд. 3-е. Москва – Жуковский, 2003.*
- Рибалкін В.С. “Неграмотний” Пророк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 36. 2005.*
- Сабуні – As-Sābūnī, Muhammad ‘Alī. At-Tafsīr al-wāḍih al-musaḡyar.** Tab’a 7. Saydā-Bayrūt, 2006.
- Священный Коран** / Пер. д-ра А. Садецкого. Ахмадийя Анджуман Ишаат Ислам Лахор инк. США, 1997.
- Ушаков В.Д. О переводе Корана: вопросы теории и практики (на основе опыта автора) // Восток, 2006, № 3.*
- Ушаков В.Д. Фразеология Корана: Опыт сопоставления фразеоречений Корана и арабского классического языка. Москва, 1996.*

¹ Черговий фрагмент академічного перекладу тексту Корану, що публікується з 2002 року у різних виданнях.

² У розповідях про Заклик до Мухаммада стати посланцем говориться, що, коли ангел Джібріл сказав йому: “*iqra*’ (читай уголос)”, той відповів: “*mā ‘aqra ‘u*”, що може означати “Я не вмію читати вголос” або ж “Що мені читати вголос?”. Дослідники вважають, що це найдавніша версія хадіса. Вчені мужі, які прагнули підкреслити чудесність Корану, вибирали, природно, першу інтерпретацію. Однак існують і більш пізні версії хадісів, у яких відповідь Мухаммада звучить як “*mā ‘anā bī-qāri ‘in*”, і це може означати тільки “Я не декламатор (або читець)”. З другого боку, зустрічаються хадіси, де відповідь Мухаммада має форму “*māḍā ‘aqra ‘u?*”, що може означати лише “Що мені читати?”. Імовірно, що останній варіант і був первинним [Рибалкін 2005].

³ Далі – аяти з пізнішого часу. – А.Кр.

⁴ Абу Джагль. – А.Кр.

⁵ В арабів переможеному відрізали чуба. Див.: Шпренгер II, 115. – А.Кр. Чуб був у них ознакою вільної людини.

⁶ Назви 74-ї сури “Муддасір” і 73-ї “Муззамміль” походять від різних коренів, однак означають одне й те ж – “загорнений у верхній одяг”.

⁷ Можливо, заради рими сюди приєднали наступний фрагмент, спрямований проти Валіда ібн Мугри, який замислив оголосити Мухаммада чаклуном. – *А.Кр.* Мусульманські екзегети вважають, що проти цього багаття виголошені аїяти 9-й – 30-й.

⁸ Існує тлумачення, яке приймає і Шпренгер (II, 112), що *вахідан* поєднується з *халакту* і значить “кого я сотворив єдиним” = “кого я виділив з-поміж інших”. – *А.Кр.*

⁹ А не змушених жити на чужині. – *А.Кр.*

¹⁰ За коментаторами (наприклад, переказом Кяльбі), “важка кара” (*са'уд* = “підйом”) – це така скеля в пеклі, на яку грішник забігатиме, не переводячи подиху. – *А.Кр.*

¹¹ Як би висміяти Наші знамення. – *А.Кр.*

¹² “Число 19, подане тут виключно задля рими на *-ра*, викликало насмішки та глузування Абу-ль-Ашадда та іудеїв” (*А.Кр.*), які добре знали книги Старого Завіту. Тоді, як зауважив А. Кримський, Пророк проголосив 31-й аят.

¹³ Тобто іудеї.

¹⁴ Після вагань Мухаммад скликав гашимітів і проголосив, що він – пророк. Абу Лягаб закричав: “Пропади ти пропадом! Так це для цього ти нас покликав?!” – і всі розійшлися. – *А.Кр.* Прізвиськом Абу Лягаб (досл. “Батько Вогню”) називали одного з найзапекліших ворогів пророка Абд аль-Уззу ібн Абд аль-Мутталіба.

¹⁵ Становище в суспільстві та діти.

¹⁶ Йдеться про храм Кя'би.

¹⁷ Від нападів бедуїнів. – *А.Кр.*

¹⁸ За екзегезою, йдеться про глузування з Мухаммада з приводу відсутності в нього потомства: двоє синів Пророка померли малими дітьми, рано померли й дочки пророка, і його рід продовжила тільки Фатима, яка вийшла заміж за Алі ібн Абі Таліба.

¹⁹ Звертання до однієї багатой особи. Замахшарі (якого цитує ще Мараччі) на першому місці називає Ахнаса б. Шурейка. – *А.Кр.*

²⁰ Мучеників буде приковано ди цих колон, або брама пекла буде ними зачинена чи підперта.

²¹ Власне: “*котел для їжі*” <...> За твердженням деяких коментаторів, тут міститься натяк на те, що Абу Джагль відмовився дати одягу голому сироті або Абу Суф'ян – шматок м'яса від верблюда. Але, здається, це – просто звернення до своєї ж общини. – *А.Кр.*

²² Мабуть, більш точним був би переклад: “*не пускають до свого котла*”. – *А.Кр.*

²³ Це відголосок мекканської легенди про похід проти Мекки абіссінського намісника в Ємені Абрахи, який нібито намагався змусити арабів робити паломництво не до Кя'би, а до новозбудованого храму в Сани. У відповідь на їхню відмову правитель поклявся зруйнувати Кя'бу. Похід проти Мекки відбувся, але його справжньою метою було не повернення паломництва до Сани замість Мекки, а усунення перешкод для єменської торгівлі в Хіджазі.

В абіссінському війську був слон на ймення Махмуд (“Похвальний”), який відмовився руйнувати святилище, незважаючи на побій. За легендою, Аллах наслав на військо Абрахи вогняну хмару й таємничих птахів. “Рік слона” (580) вважається роком народження Мухаммада.

²⁴ Звичайно мусульмани розуміють слово *абабіль* як власне ім'я: “птахи абабілі”, і навіть малюють зображення цих чудернацьких птахів. Про похід “слонового” Абрахи див. мою “Історію Сасанідів” (М., 1905), стор. 100–101. – *А.Кр.*

²⁵ = одкровення Боже. – *А.Кр.*

²⁶ Меккою. Чимало перекладачів, у тому числі А. Кримський та І. Крачковський, перекладають буквально поставлену перед дієсловом формальну заперечувальну частку *ла*: „не клянусь”. Однак Мухаммад ас-Сабуні [с. 1567] наголошує на тому, що ця частка тут вжито в протилежному, підтверджувально-підсилювальному значенні, тому ми перекладаємо не просто „присягаюся”, а з підсилювальним прислівником „палко”. Б.Я. Шидфар [с. 621] подає „Клянусь сим поселением”, що з-поміж існуючих російськомовних перекладів, на наш погляд, є найточнішим.

²⁷ А. Кримський, посилаючись на Шпренгера, приймає альтернативний варіант „мешканець цього міста” (с. 178, прим. 2).

²⁸ Дехто [наприклад, Сабуні: 1567] вважає, що тут мається на увазі Адам.

²⁹ Переклад Саблукова (краще сказати – Селя): „Ми сотворили цю дюдину легковажною” – не можна прийняти. – *А.Кр.* Кримський та Крачковський подають лексему „турбота”, в той час як В. Гіргас [с. 685] подає значення вжитого тут слова *кябад* як „біль, страждання, прикрість”.

³⁰ Ймовірно, йдеться про конкретну особу: одні екзегети стверджують, що це Абу аль-Ашадд, інші – що аль-Валід ібн аль-Мугіра.

³¹ Аби матеріально підтримати ворогів Мухаммада [Сабуні: 1569].

³² Звичайне тлумачення: „спрямував на дві висоти: на висоту добра й на висоту зла”. Не природно, однак, піднести людину одночасно на дві висоти, з яких, як видно далі, спуск один. Шпренг. II, 114, вважає, що тут, імовірно, варто розуміти: „на дві висоти доблесті: щедрості й гостинності”. Такий переклад був би осмисленішим. Однак ще простіше думати, що двоїну тут вжито, як і в багатьох інших

місцях Корану, виключно заради рими: „на дві висоти” замість „на висоту”. – *А.Кр.* Крачковський [с. 645, прим. 11] пізніше так само вважав, що двоїну вжито заради рими.

³³ В одну з тих тяжких хвилин, коли Пророк, спостерігаючи дуже мале зростання кількості своїх прибічників, падав духом, Бог йому відкрив [наступні аяти]. – *А.Кр.*

³⁴ Для світла Істини. – *А.Кр.*

³⁵ Якось Пророк довго не отримував одкровення і з гора вирішив було, що Бог його покинув. Тоді Бог нагадав йому про своє колишнє піклування, котре доводить, що покинути його Він і зараз не має на увазі. – *А.Кр.*

³⁶ Ще в першому одкровенні Мухаммада (на горі Хірі) слово Боже уявлялось Мухаммаду накресленим на небесах у Бога. Тепер Мухаммаду ясно уявляється, що його натхнення – це відривки з накресленої небесної *книги* – Корану, що посилаються йому частинами. Дієслово *анзала* “посилати (згори)” вжито тут вперше. Ніч приречення, в котру прийшло перше одкровення і про яку йдеться у цій сурі, – це 24 рамадана. – *А.Кр.*

Назву сурі – *Кадр* – ми переклали як “Приречення” вслід за А. Кримським (у нього – російською мовою “Определение”), Г. Саблуковим, М.-Н. Османовим, А. Гафуровим, Е. Кулієвим. У словнику Х. Баранова так само маємо: *сурат ал-Кадр* – сура „Приречення” (97). Лексема *кадр* разом із тим має значення “могутність”, тому багато перекладачів (Д. Богуславський, І. Крачковський, Б. Шидфар, М. Піктхол, Дж. Арбері, Р. Парет та ін.) потрактовують назву сурі саме так. Дехто, наприклад М. Алі (відповідно Садецький), подає переклад (у руслі тлумачень арабської екзегетики: Ібн Кясір, Кабуні) як “Величчя”, “Благородство”. Від цього слова дістали назву *кадаріти* – мусульмани-сунніти, які виступали проти концепції свободи волі, вважаючи, що людська доля наперед визначена Аллахом.

³⁷ Коран. Мусульмани вважають, що Аллах почав посилати його через архангела Джібріла (Джабраїла) у “Ніч Приречення” (27 рамадана).

³⁸ Невір’я мекканців у слово Боже викликало у Пророка думку, що Бог не може не покарати їх. Однак Він тільки тимчасово відкладає для них це. І коли Мухаммад або його дядько Абу Таліб дивилися якось на зорі, прийшло це натхнення. – *А.Кр.*

³⁹ [Задля навіювання собі страху, що загрожує перед Божим покаранням] – інтерполяція *А.Кр.* в текст перекладу.

⁴⁰ *А.Кр.* вставляє тут пояснення: [“небіжчика до життя, аби його вислухав Суд”].

⁴¹ Невіруючі.

⁴² Щоб уселити невіруючим мешканцям страх перед Божою покарою, якщо вони не послухають проповіді, Мухаммад повідомляє їм про повчальну загибель нечестивих самудян. Самудяни – це араби-набатейці, синайсько-дамаське царство яких зруйнував імператор Траян в 105–106 р. – *А.Кр.*

⁴³ Пророка Саліха; його імені тут немає, воно згадується в VII: 73; XI: 61; XXVII: 45.

⁴⁴ Вбити верблюдицю.

⁴⁵ Кудар ібн Саліф (за Сабуні та іншими коментаторами).

⁴⁶ Для Мухаммада було найважливішим повернути до віри впливову знать, і ось, в дуже важливий момент, коли він бесідував з багатьма найзнатнішими курейшитами (Шпр. II, 317), переконуючи їх прийняти іслам, підійшов сліпець Абдаллах. Сліпець попросив Мухаммада повідомити йому дещо з Корану. Невдоволений, що його обірвали, Пророк нахмурився й відійшов; але за це Бог послав йому осуд. – *А.Кр.* Значно пізніше, коли Абдаллах ібн Умм Мактум прийняв іслам, Пророк навіть призначив його градоначальником Мекки і, зустрічаючись, тепло вітався з ним.

⁴⁷ Дехто вважає, що найдавніша саме ця сура або вона була провозвішена одразу після 96-ї сурі. Проти того, щоб вважати її найдавнішою, свідчить загальний характер полеміки, особливо в аятах 2 та 51 [Крачковський, 626, прим. 1].

⁴⁸ Літера арабського алфавіту. Про таємничі літери на початку окремих сурі див: [Рибалкін 2002, 99–100, прим. 20]. Арабська екзегеза (наприклад, Ібн Кясір) потрактовує також значення цього слова як “велика риба”, яку Аллах нібито сотворив однією з найперших, для того щоб на ній трималася земля. Дехто тлумачить це слово як “чорнильниця”.

⁴⁹ Тут вжито лексема *занім* – “безрідний”. Перекладаючи її як “таврований” *А.Кр.* пояснює: “Зазвичай під *занім* слід розуміти людину з темного роду, без роду, без племені (напр., приймака), проте одне з тлумачень, приписуваних Ібн Аббасу, говорить (Шпренгер II, 37), що особа, про яку тут іде мова, мала на шиї *занаматун* – наріст, або щось на зразок тавра; це було б у відповідності з аятом 16”.

⁵⁰ І дійсно, згодом Валід ібн аль-Мугира, як подекують, отримав при Бадрі поранення в ніс, так що Аллахова погроза здійснилася. – *А.Кр.*

Наступні аяти возвішені значно пізніше, однак важко визначити, коли саме. За мусульманськими коментаторами, вони були відкриті вже в Медині. За Шпренгером, навпаки (див. II, 32), вони належать до часу згодом після голоду в Мецці, близько 613 року (на голод є вказівка в самій сурі). Ньольдеке (Gesch. des Qr., 76), беручи до уваги слово *ар-рахман* (яке Мухаммад ще не вживав у перший період своєї діяльності для вираження поняття “Бог”) і довжину аятів, що входять до складу цієї сурі, відносить їх до другого мекканського періоду. Слово *рахман* поміщено не в тексті, а є лише в загальній назві цілої сурі у вигляді літери *нун*. – *А.Кр.*

⁵¹ Так за коментаторами; в такому разі дієслово *істагна* вважається похідним від слова *сана* „хвала”,

„слава”; однак Шпренгер (II, 322) приймає тут дієслово *істагна* без відношення до Бога, а просто в тому значенні, яке йому дано логічним визначенням філософів, і перекладає цю фразу: «але забули сказати „Якщо”». – А.Кр.

Говорячи про майбутні плани, мусульманин часто вживає таку формулу застереження, аби з ним не сталося того, що з власниками саду.

⁵² Вперше в Корані тут вжито термін *муслімуна* – мусульмани.

⁵³ Що в майбутньому житті їм нічого боятися. – А.Кр.

⁵⁴ Натяк на ідолів, яким вони поклонялися, oprч Аллаха.

⁵⁵ ...для втечі з великого переляку. “*Оголопилися гамілки*” – фразеологізм, що приблизно відповідає українському “*накивати п'ятами*”. М. Алі пояснює, що вираз своїм походженням пов'язаний з поведінкою жінки, яка, тікаючи, підняла одягу й оголила браслети на кісточках [Садецкий, 1115, прим. 2546].

⁵⁶ Інтерполяція А.Кр.

⁵⁷ “Бо їхні спини затверднуть і втратять гнучкість (Суйути)”. – А.Кр.

⁵⁸ Б. Шидфар переклала фразу “*були здоровими*” метафорично: “*за життя*”, М. Алі – буквально “*були в безпеці*” (таке значення слова *салім* подано першим і в Гіргаса, с. 375). Ми схилиємося до потрактовки “*були здоровими*”, бо тільки так слід розуміти фразу, виходячи з попередньої примітки А. Кримського. Так само й у І. Крачковського, Е. Кулієва та ін.

⁵⁹ Святе Одкровення.

⁶⁰ “І тому не потребують твого Корану”. – Інтерполяція А.Кр.

⁶¹ Натяк на пророка Юнуса – біблейського Йону, який, потрапивши до черева кита, пристрасно молився, й Аллах урятував його. Див.: Коран 37: 139–148.

⁶² Тобто Коран.

⁶³ Більшість коментаторів говорять, що цей псалом (*sic!*) цілковито запозичено з ханіфітських сувоїв. У виразі *саббіх!* бачили вказівку на такий пізній припис, як п'ятиразова молитва, і тому відносили цю суру або до кінця мекканського періоду, або до часу перебування Мухаммада вже в Медині. Але *саббіх!* може значити просто “*восхвали*”, а зовсім не “*створи п'ятиразову молитву*”. – А.Кр.

⁶⁴ “*І зробив його досконалим*” – переклад виразу *фа-сава*, який одні російські арабісти передають буквально – лексемою “соразмерил” та її варіантами (Крачковський, Шидфар, Османов, Кулієв), інші – фразою “*придал всему вид*” (Богуславський); у Г. Саблукова – “*уравновесил*”, А. Кримського – “*наладил*”. Разом з тим В. Гіргас (с. 389) подає також метафоричне значення дієслова *сава* як “*сделал совершенным*”, яке, на наш погляд, краще відповідає цьому контексту. Його приймає й А. Гафуров: “*придал совершенство*” (с. 486).

⁶⁵ Тобто Ми зробимо добрі справи і слова легкими для тебе, а приписи віри так само настільки прямими, простими й легкими, щоб їх не можна було спотворити [Ібн Кясір, 1833].

⁶⁶ *Тін* (смоква) у цьому аяті насправді є ані плодом, ані деревом, відомим під цією назвою. За арабськими звичаями так іменуються місцевість, місце, де вирощували таку культуру як основну. Наприклад, поет Набіга Зуб'яні згадує холодні північні вітри, які наганяють легкі зимові хмари, що огортають гору Тін [Зуб'яні: Вступ, 107; Фарахі, 311–312]. Цілковімовірно, що він має на увазі місцевість на Півночі, якою могла бути або гора Джуді, яка асоціюється в арабських поетів з лютим холодом, або інші прилеглі до неї гори [Фарахі, 310–312]. На горі Тін принцип Божественної розплати раніше вже було реалізовано у двох інших історичних обставинах. Перший випадок стався, коли непоко́ра Адама і Єви коштувала їм добротного одягу (7:27). Біблія повідомляє (Буття 3–7), що саме листям зі смокви (фіговим) вони прикрилися своєю нагою. Адам і Єва пізніше покаялися і були прощені й благословлені. Інший випадок трапився, коли Ноїв ковчег стояв на вершині гори Джуді (11–44) і Ноя та його прибічників було врятовано, а супротивників знищено [Фарахі, 314–315]. Дерево смокви символізує Божественні милість та гнів: навесні воно густо вкривається листям, а восени скидає свій покрив, тим самим постійно нагадуючи про історію Адама з Євою. Ісус говорив про оголеність смокви як символ його відходу та нещастя його ворогів (Матвія, 21:18–19; Марка 11:13–14), порівнюючи її пишність з його прибуттям і щастям його прибічників (Матвія 24:32–33; Марка 13:28–29; Луки 21:25–31), там само, с. 326. Гора Тін, таким чином, репрезентує дихотомічний принцип в обох його аспектах: винагорода й покарання [Фарахі, 326]. Сабуні (с. 1580) так само зазначає, що це одне зі святих місць, де зійшло пророче світло. Важче погодитися з потрактуванням цього місця як назви мечеті в Дамаску [Ібн Кясір, 1856], оскільки і далі перераховуються інші святі місця.

⁶⁷ *Zaytūn* (олива, маслина) є також назвою місцевості – Гори Оливкової, якій, згідно з Євангелієм, Ісус вирушив поклонятися і молитися [Фарахі, 312, 315–319]. Якщо дерево смокви нагадує нам історію про Адама та Єву, то оливкове дерево символізує велике Боже благословення. З Біблії нам також відомо, що саме на оливковому листку була доставлена радісна звістка: “І голубка вернулась до нього вечірнього часу, і ось у неї в дзьобку лист оливковий зірваний. І довідався Ной, що спала вода з-над землі” (Буття 8:11). З псалма 118:22–23, а далі з Матвія 21:43–44 можна зрозуміти, що саме на Оливковій Горі Ісус (Ілк. 22:39–53, Марка 14:33–42; Матв. 26:36–46) виголосив принцип розплати. Як результат, ідею Царства Небесного було взято з однієї авраамічної лінії, ізраїльтян, до іншої – ісмаїлітів. Оливкова Гора, таким чином, також стала важливою віхою в історії прийняття цього принципу.

⁶⁸ *Сінін* замість *сіна* – заради рими – саморобне Мухаммадове слово. – А.Кр.

Гора, на якій Мойсей бачив так звану неопалиму купину і де йому Аллах дав таблиці з десятима заповідями. Саме там переслідувані ізраїльтяни були винагороджені за свою стійкість: їм було даровано Тору, як Закон, покликаний встановити Божественну владу і перешкодити ворогам Божим [Фарахі, 319–321].

⁶⁹ Мекка була мирним містом, а тих, хто спробує пограбувати її (як Абраха), буде покарано. Отже, це місто, як і згадані до нього гори, теж стає живим свідченням дійсності принципу неминучої розплати [Фарахі, 321–323].

⁷⁰ За коментаторами, це значить: “після квітучої юності доводимо людину до дряхлості”. – А.Кр.

⁷¹ Вищезапропонований розширений переклад в аятах 4–5 подано мною в такому дусі, при якому російський переклад узгоджувався би з поясненнями мусульманських тлумачів цього місця. Тому дієслова-присудки перекладені тут мною в теперішньому часі, тоді як в арабському оригіналі всюди поставлено минулий час. Буквально ж арабський текст гласить таке:

4. Ми сотворили людину і дали їй найкращу поставу,

5. А потім обернули її на найнижче з низьких,

6. За винятком тих, які увірували і створили блага: для них – нескоротима винагорода.

За мусульманськими коментаторами, тут в аятах 4–5 мається на увазі повчальна доля людини, яка народжується з прекрасними завдатками, потім розквітає в юнацькому віці і нарешті старіє і дряхліє і робиться найжалюгіднішою істотою. Але якщо такий смисл цих аятів, то навіщо тоді в 6-му аяті зроблено виняток для людей віруючих і тих, хто робить благо? Нібито вони не підпадають під загальнолюдську долю і не дряхліють! Я, щоб уникнути абсурдного твердження, вважав за потрібне піддати 6-й аят, при перекладі, певній вільній переробці; між іншим, я замість “за винятком” перекладаю “з тією різницею, що”... Але, звичайно, все це – натяжка. Мараччі свого часу думав, що для осмислення цього місця потрібно відступити від звичайного тлумачення мусульманських коментаторів і розуміти аяти 4–5 так: “Ми сотворили першу людину, безгрішного Адама, квітучим, а його потомство за гріхи вразило лихами й виродженням!” Але, здається, правильно спромігся витлумачити ці аяти тільки Шпренгер, який (I, 568–569) бачить тут натяк на жителів приморського міста (див. Коран VII: 163–166; див. ще суру “Корова” та інші місця, зазначені у Шпренгера), які в суботу надумали ловити рибу і були за це обернені Богом на “відкинутих (= зневажених) мавп” *кирадтан хаси’іна* (між іншим, і рима легенди про це чудо – та ж, що і в нашій сурі 95). Тоді і минулий час *халакна і рададна* треба так і перекладати минулим часом, а не теперішнім. З усіх тлумачень я найохочіше приймаю саме це тлумачення Шпренгера; воно перебуває у відповідності з попереднім і з далі наступними всілякими повчальними притчами Мухаммада про те, що нечестивців всюди здоганяли Божі покари. Переклад аятів 4–6 повинен бути, відповідно, таким:

4. Ми [колись] сотворили людину й дали їй найкращу подобу,

5. А потім [за нечестя] обернули її на найнижчу з нижчих [істот – мавпу],

6. За винятком тих, які увірували [в пересторогу] і сотворили блага [не ловили риби в суботу]: для них – нескоротима винагорода. – А.Кр.

⁷² 5. Що ж примушує тебе все-таки вважати [Божий] суд брехнею. (Про значення слова *дін* як “суд” див. у Шпренгера, I, 566–572, де наведено багато прикладів). – А.Кр.

⁷³ Одне з тлумачень Джалалів: “коли віруючі роблять молитву”, але воно, ймовірно, антиципація: регулярні п’ятиразові молитви встановлені були пізніше, а не в той період, коли провозвіщався 103-я сура. – А.Кр.

⁷⁴ Так я перекладаю *дусрун* (власне “втрата”), тому що це слово за Замахшарі означає власне *дусран мін тіджаратігім* = “втрату торговельну”; а втрата торговельна інакше називається по-російськи “наклад”, або “збиток” <...> термін “збиток” зручніший в російському перекладі, ніж “наклад”. Але, звісно, йдеться про збиток духовний: недопущення невіруючих до раю. – А.Кр.

⁷⁵ Таким чином, я, згідно з Мараччі, Казимірським і Хеннінгом приймаю те мусульманське тлумачення, за яким *шагідун* = Мухаммад, а *машгудун* = День воскресіння. (Між іншим, Мараччі називає автором цього тлумачення Ях’ю – очевидно, Ях’ю Нававі XIII ст., про якого див. в “Історії мусульманства”, II, 36–37). Але звичайне тлумачення цього місця інше: за Суйути, *шагід* = п’ятниця, а *машгуд* = день відвідин прочанами гори Арафи. Шпренгер (I, 464), здається, не згоден, щоб *машгуд* була п’ятниця (і це зрозуміло, тому що святкування п’ятниці запроваджено, треба з усього думати, вже в Медині), однак усе ж він вважає, що йдеться не про особу, а про відомий день, і перекладає: “Клянуся гідним відвідин і насправді відвідуваним святам проці!”; він і саму суру відносить до пілігримського богомілья 613-го або 614 року. – А.Кр.

⁷⁶ За Суйути та іншими, *кутила* означає прокляття (= *лу’іна*), яке відноситься до купачів вогняного рову. Відповідно до цього виконано переклад і в Мараччі, і у Шпренгера (I, 464), і тут у мене. Згадувані тут *асхаб ал-ухдуд* (= “товариші рову”, тобто “копачі рову”) – це – стверджують коментарі – якийсь еменський цар і його поплічники, котрі (за “*Сахихом*” Мюсліма) мучили добродесного юнака та інших богобоязливих людей, котрі не хотіли влаштувати чаклунство, при цьому одна (і, ймовірно, найдавніша) версія цієї легенди говорить, що вогонь не пошкодив укинутих до рову, а пожер мучителів. Більш пізні хадіси приурочують це місце Корану не просто до “якогось” еменського гоніння, а до історично відомого нищівного гоніння проти християн у Наджрані, влаштованому в 524 році хім’ярітським (еменським) царем Зу-Нуvasом (520–525), котрий, на противагу своїм ворогам християнам-аббісінцям, прийняв

іудейство і винищив у місті Наджрані 20000 християн, які наполягали на християнстві (див. мою “Історію Сасанідів”, М., 1905, стор. 98–99); за словами таких хадісів, *асхаб ал-ухдуд* “товариші рову” – це і є Зу-Нувас зі своїми поплічниками (“*джунду-зу*”, як висловлюється Ібн Гішам, вид. Вюстенфельда, стор. 24). Існує, однак, менш звичне тлумачення, яке проводить ту думку, що “*товариші рову*” – це не мучителі, а навпаки – мученики, вкинуті Зу-Нувасом до рову. Так у Ях’ї (аруд Магассіум). А один із коментаторів (Багаві) говорить, що мова йде не про Ємен, а про піч Вавилонську <...>. Равин Гейгер (Geiger) <...> цілком стоїть на тому, що мова йде про трьох отроків в печі Вавилонській. З ним погодився Ньольдеке <...>. В такому разі не можна перекладати “*Бог осудив копачів рову*”, а треба дати інакший переклад: “*Було вбито мучеників, укинутих до рову*”. Такий переклад дано у Казимірського та Хеннінга. Я ж не вважав за потрібне йти у своєму перекладі проти дуже поширеного мусульманського розуміння. – *А.Кр.* Пор. також: [Даніїл розд. 3: 19–21].

⁷⁷ Якщо ж мова про мучеників, то треба перекладати: “на ньому”. – *А.Кр.*

⁷⁸ Вжиту тут лексему *батти* А. Кримський перекладає як “*розправа*”, зауважуючи, що Казимірський та Хеннінг передали її словом “*памста*”. Більшість сучасних перекладачів перекладають слово *батти* як “сила”, хоча ас-Сабуні пояснює його через відповідник-синонім *інтікам* (с. 1551), який у Гіргаса має значення “*памста*”, “*покара*” (с. 820).

⁷⁹ “Потопленого в морі”. – Інтерполяція в текст перекладу *А.Кр.*

⁸⁰ “Знищених згори”. – Інтерполяція *А.Кр.*

⁸¹ Суйути, посилаючись на тлумачення, яке виводять від Ібн Аббаса, повідомляє й подробиці про цю скрижаль: “Ця скрижаль розташована під сьомим небом, її оберігають від шайтанів і від усякої переміни. Довжина її – як від небес до землі, ширина – як від сходу до заходу. Вона – з дорогоцінної білої перлини”. – *А.Кр.*

⁸² Інтерполяція *А.Кр.*

⁸³ За словами Замахшарі, це одкровення прийшло уві сні, коли Пророк спав, закутавшись у *катифу* (шовковий одяг). – *А.Кр.* Більшість коментаторів вважає цю суру одним із найдавніших одкровень – дехто стверджує, що по порядку вона третя. Поширена також думка, що останній, найдовший її аят провозвіщено вже в Медині, оскільки в ньому йдеться про тих, хто “бореться на шляху Аллаха”, тобто за віру.

⁸⁴ Коментатори (пор.: Шпренгер, I, 317) зауважують, що слово *наші’а* абіссінське. В Корані зустрічаються й інші абіссінські (геезькі, ефіопські) терміни: перейшли вони до північних арабів і, зокрема, до Мухаммада через південних арабів, християн Ємену, який мав постійні відносини з Абіссінією. Бували періоди, коли ефіопи навіть мали владу над Єменом, і якраз таким періодом були сорок п’ять років (525–570), що передували народженню Мухаммада. Про ефіопські слова в Корані див. “Історію мусульманства”, I, 127. – *А.Кр.*

⁸⁵ На цьому місці Корану засновано дервішський (а втім, він і загальномусульманський) звичай – *зікр*. На своїх моліннях дервіші, сівши в коло або ставши рядами, несамовито й безупинно повторюють: *алла, алла, алла, алла, або ла іляга ілля – ла, ла іляга ілля – ла*. – *А.Кр.*

⁸⁶ Невірні мешканці.

⁸⁷ Сюди відносять плоди пекельних дерев і терновиц: *гаслін, дари*, *заккум* або вогняні колючки. – *А.Кр.*

⁸⁸ Тобто Мусу (Моїсея).

⁸⁹ *А.Кр.* зазначає тут, що аяти 10-й–19-й, імовірно, пізніші, ніж 1-й–9-й, а цей, значно довший, 20-й аят додано років через 12. За своїм стилем та за окремими виразами, він, певно, провозвіщений у Медині – вже після битви при Бадрі (624 р.), але до битви при Ухуді (625 р.). На той час Пророк постарів (йому перевалило на шостий десяток), а хвороби та надмірне стагеве життя (після смерті першої дружини Хадиджі він мав 12 жінок) підірвали його здоров’я. Отож довгі нічні вистоювання на молитвах були важкими для старого Мухаммада. Тому в цьому аяті він скасовує обов’язковість нічних молитов, проголошену в аятах 1–9. Відтак вони перестають бути повинністю: нічні молитви бажані й похвальні, а обов’язковою залишається тільки щоденна п’ятикратна молитва.

⁹⁰ В Корані – “молитва”. Прямої вказівки на п’ятиразову щоденну молитву тут немає, а інтерполяції в дужках вимагає контекст, що випливає з мусульманської традиції. «Слово *саят* (молитва), наскільки міг помітити Шпренгер (I, 323), не вживалося в язичеській Аравії і перейшло до арабів від євреїв; у єрусалимських євреїв їхня синагога й досі називається “*саят*”. Та й за формою це слово – не арабське. Але див. у Гольдцієра [Goldziher I, 35], який вбачає в “*саят*” термін християнський. Взагалі ж пор. “Історію мусульманства” II, 83». – *А.Кр.*

⁹¹ Очищувальна милостиня, добровільна пожертва.

⁹² “Вираз *ва-акриду кардан хасанан* (давайте добру позику) зустрічається часто, пор. II: 246. Вираз мединський, до Ухуди. Відмова через єврейські глузування. Метафора дає можливість визначити час аята Мединою” [Крочевский 631, прим. 20].

⁹³ Назва сури “*Кари’а*” (букв. “*тяжкий удар*”, “*нещастя*”, “*страшне лихо*”, “*біда*”, “*катастрофа*”) метафорична – прозорий натяк на день Страшного Суду.

⁹⁴ Від добрих справ і вчинків.

⁹⁵ *Гавія* означає, з одного боку, “*круте урвище*”, “*провалля*”, з другого – “*матір, яка втратила своїх дітей*”. Через це друге значення дехто (пор. навіть: Шпренгер, II, 503) розуміє це місце в тому сенсі, що

одне з визначень пекла називається “бездітне”, “безчадне”. Я не вважаю за можливе погодитися з таким розумінням тут слова *gawia*, – тим більше що коли вже прийняти *gawia* за дісприкметник-означення “бездітна мати”, то ні до чого бачити в ньому епітет пекла, а краще було б перекладати “Мати того, хто стане бездітним сиротою”. – А.Кр.

⁹⁶ З приводу замість див. перелік у Налліно, стор. 7. Зіставлення з фактами сучасного народного нарччя див. у мене в II частині “Семітських мов і народів” (М., 1905), стор. 115. – А.Кр.

⁹⁷ Ньольдеке (Qog. 78) з приводу цієї 101-ї сури і низки наступних говорить, що вони – “найвеличніші в цілому Корані, і пристрасне натхнення Пророка виступає в них наймогутнішим чином”. Коли їх читаєш, то (за словами Ньольдеке) здається, “неначе сам бачиш, як земля в день Страшного Суду розверзається, гори розсипаються, зірки летять стрімголов”. Особливо сильне враження викликає наступна сура. – А.Кр.

⁹⁸ Підсилення означенням “жахливий” тут вимагає граматична конструкція з приєднувальним займенником-га. Пор.: *saraha bi-sawti-gi* – “голосно закричав”.

⁹⁹ Мерців і приховані скарби [Джалалейн].

¹⁰⁰ Маються на увазі ангели, що записують добрі і злі вчинки людей.

¹⁰¹ Вагітність верблудиць триває 13–14 місяців, але бедуїни піклуються про них вже з десятого місяця.

¹⁰² Варіант: “закиплять” – “(так у Мараччі і Казимірського). Гіргас приймає обидва переклади”. – А.Кр.

¹⁰³ “З давно померлими своїми тілами”. – А.Кр.

¹⁰⁴ Доісламські араби не дорожили дітьми жіночої статі і, коли народжувалася дівчинка, часто-густо закопували її в землю, боячись, що вона принесе ганьбу, та й нічим буде годувати її. – А.Кр. Іслам поклав кінець цьому звичаю.

¹⁰⁵ “Із записами людських діянь”. – А.Кр.

¹⁰⁶ Відповідно до Суйути, йдеться про п’ять планет: Сатурн, Юпітер, Марс, Венеру та Меркурій. Вони “ховаються”, тобто у відповідний час “заходять” за обрій. Але можна, звичайно, розуміти <...>, що ці планети згасають або ховаються при сході сонця. Ньольдеке гадає, на підставі цих аятів 15–18, що сура 81 відкрилася Мухаммаду перед світанком, коли небесні світила згасали, поступаючись сяйву сонця, що наближалось. – А.Кр.

¹⁰⁷ Натяк на мекканців, які вважали Мухаммада божевільним.

¹⁰⁸ Архангела Джібріла (Гавріїла), що мав шістсот крил і який доставив Мухаммаду вість від Аллаха точно в тій формі, в якій Аллах направив її [Ібн Кясір].

¹⁰⁹ “Данін’ аля” означає ‘скупиш на щось’. Мараччі розуміє це місце найбільш буквально від усіх: «Мухаммад того, що йому було дано в одкровенні, не приховує (= “не ікодує відкривати”)). Я майже наближаюсь до цього перекладу, однак розумію фразу так, що “скупиш на сокровенне” означає “мало має відомостей про сокровенне”. Так само й у Хеннінга. У Казимірського: “Стосовно отриманих одкровенень йому нічого плекати підозри”, майже так само, як і у Саблукова: “у нього про потаємне немає непорозуміння”. У Шпренгера (I, 312): “У своїх повідомленнях сокровенних речей він тому стоїть вище будь-якої підозри”. – А.Кр.

¹¹⁰ Стожарами. Стожари – російська назва для Плеяд: так називається семизір’я або, точніше, ціла група зірок, тісна і яскрава у сузір’ї Тельця. По-арабськи сказано *ан-наджм*, тобто в однині, але тут під зорею слід розуміти саме Плеяди, про це свідчать Замахшарі та Джалалейн. – А.Кр. Окремі коментатори вважають також, що слово “зоря” у сурі фігурує в метафоричному значенні “Коран” [Богуславський, 770, прим. 966].

¹¹¹ Тобто Мухаммад.

¹¹² Архангел Джібріл.

¹¹³ “Мірра” означає і “могутність”, і “тямущість”, “розуміння”. В такому разі можна подати переклад (принятій Хеннінгом, на противагу Мараччі, Казимірському і Шпренгеру (I, 307) – “тямущий”. – А.Кр.

Автохтонні словники подають вподбане Хеннінгом значення лексеми “мірра”; його так само зафіксував Е. Лейн у значенні “розум”, “сила розуму” [VII: 2701, 2-га колонка, середина стор.]. Однак він же, посилаючись на текст 53:6, вважає, що в цьому контексті слово означає саме “могутність”. Так це слово нині й інтерпретують абсолютна більшість перекладачів Корану.

¹¹⁴ Втім *уфук* може означати взагалі частину неба: “= на висоті небесного склепіння”. – А.Кр.

¹¹⁵ Вжите тут дієслово V породи *тадалла* означає також “спустився”.

¹¹⁶ Два луки (*кавейн*) пояснюють як “два лікті” (*зіра’ейн*), тобто аршина півтора. – А.Кр.

¹¹⁷ Тобто то ж був не самообман. – А.Кр.

¹¹⁸ За Джаліялями, то було тоді, “коли він був вознесений на небо”, і мусульмани охоче прикрашають належними аятами з цієї 53-ї сури свої “*Ми’раджі*”, тобто описи чудесної, багатой казковими подробицями нічної мандрівки Мухаммада на сім небес (див. мої “Істочники для історії Мохаммеда”, М., 1902, стор. 93; “Історію мусульманства”, I, 165–166). Але все це чиста сваволя тлумачів, тому що немає ніяких даних відносити 13-й аят до “*ми’раджу*”, який відбувся значно пізніше, а не на початку проповіді Мухаммада: просто тут йдеться про другу появу архангела Гавріїла. Звичайно, мабуть, Пророку і тепер здавалося, що він під час цього видіння перебуває на небі (пор. Ньольдеке, 79); але, у всякому разі, то був

не знаменитий *ми'радж*, а швидше всього – звичайне видіння в одній місцевості під Меккою – 'Аджяді (пор. Шпренгер I, 306). – *А.Кр.*

¹¹⁹ Шпренгер (I, 307–308) вважає, що тут ідеться про якийсь гайок, що розташований в піщаній мекканській долині. За звичною думкою, йдеться про рай і крайню межу небес, які уявилися Мухаммаду. За коментаторами, це лотосове дерево міститься на сьомому небі біля престолу самого Господа, і ні ангели, ні пророки вже не сміють заходити далі цього дерева: воно – “крайня межа”. – *А.Кр.*

¹²⁰ Буквально: “коли цей лотос покривало те, що його покривало”. За деякими коментаторами, це означає: “коли воно було суцільно покрито юрбами ангелів”. Але у Джалалейн: “птахами і т.п.”. – *А.Кр.*

¹²¹ Подальша частина сури має свою особливу історію. Мухаммад, стомлений вічною впертістю мекканців, вирішив було признати ідолів за посередників між Богом і людьми, тобто чимось на кшталт ангелів. Детальні обставини цієї обрядки див. в “Історії мусульманства”, I, 38–40... І ось замість колишніх аятів з'явилися наступні: (19-й і далі). – *А.Кр.*

¹²² Назви ідолів (жіночого роду). Коли сусідні з Меккою племена обурилися проповідями Мухаммада, мекканці, щоб не псувати стосунків із сусідами, по чіїх територіях ходили їхні торгові каравани, почали вимагати від Мухаммада, щоб той нейтрально висловився про ідолів, яким поклонялися сусіди. Пророк спершу пішов на компроміс і відповів, що Лат, 'Узза і Манат – по суті, ті ж ангели-предстоятелі. На певний час конфлікт із язичниками було улагоджено, але згодом Мухаммад зрозумів, що компроміс невивідний, бо підриває основи його вчення, і, заявивши, що його попутав диявол, виголосив аяти 21–23 вже зовсім в іншому дусі. – *А.Кр.*

¹²³ Народження дівчинки в доісламських арабів вважалося нещастям; див. також прим. до 81:9.

¹²⁴ Ал-Лат (“богиня”) – ідол у формі людини, за одними свідченнями, перебував у Таїфі і належав племені *сакиф*, за іншими – перебував у Нахлі і належав курейшитам. Ал-'Узза (“ніднесена”) – дерево, якому поклонялося плем'я *гатафан*. Манат (“доля”) – ідол у формі скелі, якому поклонялися й приносили жертви племена *хузейль* і *хида'а*. Усі ці ідоли мали жіночі імена, тому доісламські араби називали їх інколи “дочками Аллаха”.

¹²⁵ Тобто доказу (Ібн Кясір).

¹²⁶ Тобто язичники.

¹²⁷ Метафора, мається на увазі Коран.

¹²⁸ Тобто заступництво своїх ідолів (Джалалейн).

¹²⁹ Переклад аятів 24–25 *А.Кр.* потрактує інакше: “24. Невже людина матиме те, чого вона так прагне (тобто синів), 25. а Бог, Владика цього й того світу (матиме тільки дочок)?!” Він зазначає, що в такому тлумаченні дотримується Шпренгероваго (II, 29) розуміння цього фрагмента. Наш варіант витримано у руслі домінуючої перекладацької традиції та мусульманської екзегетики.

¹³⁰ Очевидно, дехто з мусульман, занепокоєний грізними словами Мухаммада про муку за гріхи, довідався у нього щодо міри суворості пекельного покарання, – у відповідь на це Мухаммад вставив у цю суру ще один аят – 33-й. (Шпренгер гадає, що це було вже в Медині). – *А.Кр.*

¹³¹ Буквально: “не очищуйте себе”.

¹³² Наступні аяти (33-й і далі) ясно свідчать, як погано вплинуло тимчасове зречення Мухаммада на тих, хто раніше ставився до нього добре і вбачав у ньому істинного і твердого проповідника. Про одного з таких відпалих, очевидно *ханіфа* (віруючого в сувої Моїсея та Авраама), Мухаммад додав таке: (аят 33 і далі). – *А.Кр.*

¹³³ Розповідають, що Валід аль-Мугира уважно слухав проповіді Пророка, на що язичники закидали йому: мовляв, ти залишаєш і ображаєш віру твоїх батьків. “Я боюся кари Божої”, – відповідав той. Один із язичників запропонував: заплати мені певну суму, і я твою частку кари візьму на себе. Валід погодився і заплатив йому частину суми, але з рештою сплати зволивав. Аят якраз і нагадує про цю обставину [Богуславський, 771, прим. 976].

¹³⁴ Інтерполяція. – *А.Кр.*

¹³⁵ Тобто не візьме на себе чужий гріх (Ібн Кясір, ас-Сабуні).

¹³⁶ Тобто змога воскресити людей по смерті.

¹³⁷ Зоря у сузір'ї Великого Пса, якій поклонялися на Аравійському півострові через її яскравий блиск.

¹³⁸ Ноя.

¹³⁹ Міста Содом і Гоморру. – *А.Кр.*

¹⁴⁰ Вогняний дощ і Мертве море. – *А.Кр.*

¹⁴¹ Загальний контекст показує, що змісл цього аяту такий: “Чому ти сумніваєшся, що милостивий Бог захотів знову послати людям милість, а саме Пророка в особі Мухаммада?” – *А.Кр.*

¹⁴² Мухаммад.

¹⁴³ Тобто Судний день (метафора).